

Rakowski, Witold

Przyczyny przemieszczeń ludności do strefy podmiejskiej Warszawy w okresie intensywnej industrializacji

---

Rocznik Mazowiecki 10, 91-110

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Witold Rakowski

Przyczyny przemieszczeń ludności do strefy podmiejskiej Warszawy w okresie intensywnej industrializacji

Wstęp

W połowie lat siedemdziesiątych, w Polsce zachodziły ożywione ruchy migracyjne ludności, wywołane nadmierną, forsowną industrializacją kraju. W porównaniu do 1996 r. przemieszczenia stałe ludności w latach siedemdziesiątych — przy mniejszym potencjale demograficznym — były trzykrotnie wyższe. Przykładowo, w 1977 r. w naszym kraju przeszło 1 mln mieszkańców zmieniło miejsce zamieszkania, przy czym 971,1 tys.¹ przy zmianie tej przekroczyło granice administracyjne gmin lub miast. Czyli ludność ta faktycznie zmieniła nie tylko miejsce pobytu, lecz także najczęściej środowisko społeczne, w którym tkwiła nieraz przez dziesiątki lat. Dlatego warto współcześnie, kiedy obowiązują inne reguły gry w polityce, gospodarce i społeczeństwie, przypomnieć pewne okoliczności, które towarzyszyły przemieszczeniom ludności. Opracowanie niniejsze ma już charakter historyczny, ale wyjaśnia w dużej mierze mechanizm formułowania się stref podmiejskich dużych miast.

Z geograficznego punktu widzenia sprawą interesującą jest badanie kierunków i zasięgów przemieszczeń. W pierwszym przypadku chodzi o to skąd i dokąd oraz jaka ludność (płeć, wiek, cechy społeczno-zawodowe) się przemieszcza, zaś w drugim — jak dalekie są zasięgi migracji. Jednocześnie geografia, demografia, socjologia badają przyczyny zmian miejsca zamieszkania ludności wraz z wyjaśnieniem ich oraz skutków, jakie migracje wywołują dla regionów odpływowych i napływowych. Poznając z kolei skutki migracji, ich uwarunkowania i przyczyny, można na tym tle formułować pewne wnioski dla polityki społeczno-ekonomicznej, aby w porę zapobiec niepożądanym następstwom migracji. Zatem określona liczba osób zmieniających miejsce zamieszkania, według kierunków przemieszczeń, odległości, struktury demograficznej i społecznej, wywoływać będzie inne skutki natury demograficznej, społecznej jak i ekonomicznej. Zakładamy przy tym, że zarówno przyczyny zmiany miejsca

¹ „Rocznik Demograficzny” GUS 1977, s. 162.

zamieszkania, jak i ich uwarunkowania są zróżnicowane przestrzennie, między innymi zależą one od osiągniętego poziomu rozwoju poszczególnych obszarów i spełnianych funkcji w ogólnym systemie społeczno-ekonomicznym państwa.

W badaniach migracji ludności chodzi w istocie rzeczy o najważniejszą sprawę — czy przemieszczenia te prowadzą do większego zadowolenia ludzi, do szczęśliwszego życia. Przekonany bowiem jestem, że jeżeli ludzie czują się szczęśliwi pod względem duchowym, bardziej angażują się w pracę zawodową i społeczną, przyczyniając się w ten sposób do przyspieszenia rozwoju kraju. Ale czy ten rozwój zawsze ich uszczęśliwia, czy nie dochodzi tu do alienacji i czy ocena poczucia szczęścia po zmianie miejsca zamieszkania jest taka sama wraz z upływem czasu — trudno jest rozstrzygnąć. Można jednak założyć, że w naszych warunkach rozwój duchowy człowieka jest szybszy niż rozwój ekonomiczny i społeczny. Wobec tego wydaje się, że wraz z upływem czasu od momentu zmiany miejsca zamieszkania maleje stopień zadowolenia migrantów, ale pewne uwarunkowania nie pozwalają często na dokonanie następnej zmiany miejsca zamieszkania, czyli mamy tu do czynienia z dualizmem chęci i możliwości. Właśnie w przypadku strefy podstołecznej Warszawa jest to czynnik, który wpływa zasadniczo na ruchliwość przestrzenną ludności, a pewne specyficzne cechy tego miasta wpływają na selektywność demograficzno-społeczną migrantów. Sądzę, że przepisy meldunkowe w Warszawie i długi okres oczekiwania na mieszkanie oraz wyższe opłaty za wynajęcie mieszkań w Warszawie niż w jej okolicy przedłużały pobyt wielu migrantów w strefie podmiejskiej, a z drugiej strony przepisy prawa lokalowego, własnościowego i finansowego nie ułatwiały przepływu ludności w odwrotnym kierunku. Mamy tu zatem do czynienia z pewnymi specyficznymi cechami obszaru. Jednocześnie należałoby odróżnić i ocenić, w badaniach przyczyn migracji, wagę cech specyficznych od typowych dla całego kraju. Za cechy typowe należy przykładowo uznać przemieszczenia demograficzne, ekonomiczne, mieszkaniowe, środowiskowe². Niezależnie od tego, który teren badamy, zawsze pewna część ludności będzie przybywać lub wyjeżdżać na skutek zdarzeń demograficznych (zawieranie związków małżeńskich, towarzyszenie rodzicom), ekonomicznych (podejmowanie pracy, awans, lepsza praca), czy też innych. Ale waga tych problemów może być różna zarówno od strony motywów wyjazdów, jak i wyboru nowego miejsca zamieszkania³.

Z kolei przyczyny zmian miejsca zamieszkania muszą mieć szersze tło, na które składają się uwarunkowania. Bo nawet przy zdarzeniach demograficznych, kierunek przemieszczeń jest determinowany względami ekonomicznymi lub społecznymi.

Przez przyczynę migracji rozumiemy w tym opracowaniu deklaracje subiektywne osób migrujących uzasadniające swój wyjazd z poprzedniego miej-

² Zob. M. Latuch, *Zmiany tendencji demograficznych i zatrudnienia w Polsce w latach 1970-1975*, „Biuletyn IGS” 1976, nr 4.

³ Ibidem, s. 29. W 1972 r. zawarcie związku małżeńskiego było podstawą zameldowania w Warszawie dla 75% imigrantów, podczas gdy średnio w Polsce — 20%.

sca zamieszkania, czy też wybór nowego miejsca, natomiast na uwarunkowania migracji składają się czynniki demograficzne (płeć, wiek) migranta i otoczenia, społeczne (pochodzenie, wykształcenie, więź rodzinna, więź społeczna), bytowe migranta, rodziny, społeczności — w miejscu obecnego zamieszkania w konfrontacji z przyszłym, a także ekonomiczne (w miejscu zamieszkania i w innych regionach), kulturowe, zawodowe, przyrodnicze (w kontekście jakości środowiska), psychologiczne, administracyjne, polityczne, przestrzenne (w sensie obecnego miejsca zamieszkania — wieś, miasto, przestrzeń kojarzona przez migranta z punktu widzenia warunków życia, pracy, środowiska geograficznego).

Jak z tego wynika, uwarunkowania są pojęciem szerszym od przyczyn migracji, ale jednocześnie bez uwarunkowań nie powstają przyczyny. Czyli takie, a nie inne uwarunkowania skłaniają ludzi do zmiany dotychczasowego stałego miejsca zamieszkania. Różna jest percepcja uwarunkowań przez poszczególne osoby. Można nawet sądzić, że w zależności od cech demograficzno-psychologiczno-intelektualnych, czy nawet moralnych, każda osoba ma inny ideał, czy też nadaje inną wartość wyborowi stałego miejsca zamieszkania. Wybór ten może być też przypadkowy i okazać się idealny, ale jeżeli takim nie jest, osoby czekają na pewien ciąg zdarzeń, które by je przybliżyły do wyboru takiego miejsca idealnego, tkwiącego w wyobraźni. Można oczywiście sądzić — rozpatrując dane zagadnienie powierzchownie — że przyczyna równa się uwarunkowaniom. Jest to pozorne. Przykładowo założenie rodziny jest w większości przypadków przyczyną zmiany miejsca zamieszkania dla jednego ze współmałżonków. Ale czy jest to tylko przyczyna? Żeby założyć rodzinę, współmałżonkowie muszą osiągnąć pewien wiek (czyli pojawiają się uwarunkowania demograficzne). Gdy następuje przykładowo migracja męża do współmałżonki (a nie odwrotnie) musiały zaistnieć uwarunkowania bytowe, społeczno-ekonomiczne, przestrzenne. Wypadkową wartościowania sytuacji jest podejmowanie decyzji o zmianie (lub nie) miejsca zamieszkania. Dodać należy, że wartościowanie to zależy od predyspozycji psychicznych i wielu innych cech poszczególnych osób. Czyli uwarunkowania mobilności czy też zasiedziałości ludności są o wiele głębsze i jak gdyby ukryte, natomiast przyczyny są bardziej oczywiste, bo są mniej skomplikowane i jawnie deklarowane.

Wydaje się także, że część uwarunkowań jest podświadoma. Pewnym potwierdzeniem tego jest fakt, że przy badaniu przyczyn zmian miejsca zamieszkania migranci w zdecydowanej większości powołują się na atrakcyjność „nowego” miejsca, a pomijają całkowicie negatywne cechy dotychczasowego miejsca. Oddzielenie jednak przyczyn mobilności od uwarunkowań jest w sumie rzeczą trudną, wszak nie wiemy właściwie, jak przebiega u poszczególnych osób wartościowanie. Stąd też na tym etapie badań nie usiłuję jeszcze oddzielać przyczyn od uwarunkowań migracji.

Celem poznania przyczyn napływu ludności do strefy podmiejskiej Warszawy i jej stopnia poczucia stabilizacji i zadowolenia przeprowadzono w 1977 r. badania ankietowe. Do badań tych wybrano 3 miasta — Pruszków, Brwinów i Serock. Różnią się one zarówno stopniem rozwoju potencjału ekonomiczne-

go i demograficznego, jak też strukturą funkcjonalną bazy ekonomicznej. Z ogólnej liczby 32 gmin województwa stołecznego badania ankietowe przeprowadzono w 5, tj. w gm. Jabłonna, Nieporęt, Skrzyszew, Pomiechówek i Serock. Dwie z tych gmin sąsiadują bezpośrednio z Warszawą. Są to jednak niemal wszystkie gminy o typowych funkcjach podmiejskich, mianowicie z jednej strony rolniczo-rekreacyjne, zaś z drugiej o cechach satelickich. Każda z tych gmin wykazuje zróżnicowany stopień powiązań społeczno-ekonomicznych z Warszawą. Te raczej przemawiały za tym, by przeprowadzić na ich terenie badania ankietowe. Co prawda z perspektywy czasu wydaje się, że dobór gmin nie był najlepszy z punktu widzenia utrwalenia się procesów urbanizacyjnych. Być może należało w badaniach uwzględnić gminy leżące także w części południowej i zachodniej województwa.

Charakterystyka badanych miast i gmin

Pod względem liczby ludności największym miastem spośród badanych był Pruszków. Odznaczał się on również największą gęstością zaludnienia na 1 km². Przyrost naturalny był tu prawie 2-krotnie wyższy niż w Warszawie. Jeszcze wyższy przyrost naturalny występował w osiedlu Parkowa, które powstało w początkach lat siedemdziesiątych i gdzie zamieszkało wiele młodych małżeństw. Większość badań ankietowych została przeprowadzona właśnie w tym niedawno wybudowanym w południowej części miasta osiedlu.

Pruszków stanowi duży ośrodek przemysłu maszynowego. Nazywany był nawet „stolicą polskiego przemysłu obrabiarkowego”⁴. Znajdowały się tu zakłady produkujące nowoczesne obrabiarki (Zakłady Przemysłowe im. 1 Maja) oraz Centralne Biuro Konstrukcyjne Obrabiarek. Z ważniejszych zakładów należy jeszcze wymienić Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego (naprawa taboru pasażerskiego) i fabrykę materiałów biurowych. Położony przy linii kolejowej Pruszków posiada rozbudowane urządzenia stacyjne.

Sieć usług i innych urządzeń, służących zaspokajaniu potrzeb ludności, znacznie przekraczała zestaw urządzeń typowych⁵. Dotyczyło to zwłaszcza komunikacji PKS, handlu, oświaty, kultury i służby zdrowia. Mieścił się tu Instytut Psychoneurologiczny, rejonowy szpital kolejowy i Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych (Tworki).

Miasto Brwinów jest ośrodkiem o funkcji mieszkaniowej, które dopiero w 1950 r. otrzymało prawa miejskie. Liczyło ono wtedy 8,2 tys. mieszkańców, a w 1975 r. 11 tys. Przyrost naturalny był bardzo niski (niższy niż w Warszawie).

Brwinów nie posiadał rozwiniętego przemysłu. Sieć usług i innych urządzeń, służących zaspokajaniu potrzeb ludności, była na poziomie zestawu urządzeń typowych, jedynie silniej rozwinięta była nauka i oświata. Swoją siedzibę miały tu m.in. PIHM — Zakład Agrometeorologii i Rolnictwa, Zakład Doświad-

⁴ A. Bajcar, L. Dzierżanowski, *Panorama województw [w:] Polska 75*, Warszawa 1976, s. 710-715.

⁵ J. Lehr-Splawiński, *Rola małego miasta w strefie podmiejskiej Warszawy*, Warszawa 1971 (praca doktorska, SGPiS).

czalny SGGW — Akademii Rolniczej i ośrodek doskonalenia kadr pedagogicznych szkolnictwa rolniczego w Pszczelinie.

Serock był najmniejszym i najbardziej obok Zakroczymia zacofanym ośrodkiem miejskim w obecnym województwie stołecznym. Prawa miejskie otrzymał na początku XV w. (1417 r.), ale utracił je w 1870 r.⁶ Wprawdzie uzyskał je na powrót po I wojnie światowej (1923 r.), ale jako ośrodek o niewykształconych funkcjach miejskich i położony peryferyjnie (w zasadzie poza głównymi ciągami komunikacyjnymi) przeżywał regres. W 1975 r. Serock liczył 2,8 tys. mieszkańców. W latach 1960-1975 nastąpił wzrost liczby ludności o 9,4% (dla porównania w Pruszkowie wzrost ten wynosił blisko 2,0%, a w Brwinowie 0,62%). Serock odznaczał się bardzo niską gęstością zaludnienia. Ponadto posiadał najwyższy wskaźnik przyrostu naturalnego (15,2% w 1975 r., Pruszków 6,5%). Wskazuje to na specyficzny charakter tego ośrodka miejskiego. Przemysł, usługi i urzędnictwo, służące zaspokajaniu potrzeb ludności, były słabo rozwinięte. Tworzono natomiast zaplecze dla turystyki i wypoczynku na terenach sąsiadujących z Zalewem Zegrzyńskim.

Wybrane do badań gminy⁷ są położone w północnej części województwa stołecznego na prawym brzegu Wisły. Przez obszar ten przepływa Narew, dzieląc go na dwie części. W części północnej znajdują się gm. Serock i Pomiechówek, a w części południowej gm. Nieporęt, Skrzyszew i Jabłonna. Przy ujściu spływu Bugu do Narwi zostało utworzone sztuczne jezioro o powierzchni 33 km². Jezioro to spełnia ważną rolę wypoczynkową dla mieszkańców stolicy i aglomeracji. Powstały liczne ośrodki wypoczynkowe, jak: Nieporęt, Białobrzegi, Rynia, Zegrzynek, czy wspomniany wcześniej Serock. Obszar gm. Jabłonna i częściowo gm. Skrzyszew został przyjęty w planie ogólnym WZM jako zasadniczy kierunek rozwoju aglomeracji warszawskiej⁸.

Największą gminą zarówno pod względem zajmowanego obszaru, jak i liczby ludności (9915 w 1975 r.) był Nieporęt. Następną pod względem liczby ludności była gm. Jabłonna (8658), zajmująca najmniejszy ze wszystkich gmin obszar. Gęstość zaludnienia w tej gminie (118 osób/km²) wyraźnie przewyższa gęstość zaludnienia w pozostałych gminach. Najslabiej zaludnione były gm. Serock (63) oraz Skrzyszew. Udział kobiet w ogólnej strukturze ludności był dość zróżnicowany. Niemniej we wszystkich gminach, z wyjątkiem gm. Serock, był on wyższy niż mężczyzn. Natomiast w gm. Serock występowała przewaga mężczyzn (kobiety stanowiły 48%). Przyrost naturalny był niemal identyczny we wszystkich gminach (1,2%).

⁶ T. Lijewski, *Województwo warszawskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Warszawa 1968, s. 49-50.

⁷ Badania obejmowały nie wszystkie, lecz tylko wybrane miejscowości w tych gminach. W gm. Jabłonna badaniem objęto wsie: Jabłonna, Chotomów, Dąbrowa Chotom., Rajszew, Janówek; w gm. Nieporęt: Rynia, Nieporęt; w gm. Pomiechówek: Orzechowo Nowe, Kikoły, Czarnowo, Brody, Pomiechówek, Gila-wice; w gm. Serock: Karolino, Dębe, Izbica, Jachranka, Wola Kiełpińska, Borowa Góra, Jadwisin; w gm. Skrzyszew: Wieliszew, Łajski, Kałuszyn, Skrzyszew, Olszewica Stara, Olszewica Nowa, Krubin, Janówek Pierwszy, Góra, Okunin.

⁸ Jest to pasmo północne: Jabłonna-Legionowo-Modlin. Por. wnioski i uwagi na temat Warszawskiego Zespołu Miejskiego, „Miasto” 1974, nr 2, s. 26-32 oraz A. Pyszkowski, *Rozważania nad planem rozwoju WZM*, „Miasto” 1974, nr 11, s. 1-5.

Omawiane miasta i gminy cechował dość zróżnicowany stopień zasiedlenia ich mieszkańców. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego (dalej: NSP) z 1970 r., w Brwinowie 66% mieszkańców urodziło się poza ówczesnym miejscem zamieszkania, w Pruszkowie 61%, w Serocku 40%, w gminach: Jabłonna 56%, Pomiechówek 52%, Serock 49%, Nieporęt 43% i Skrzyszew 40%. Ogólnie ludność gmin była bardziej zasiedlona niż ludność miejska. Najwyższy napływ ludności był do Brwinowa i gm. Jabłonna, zaś odpływ z Serocka i gm. Jabłonna. Saldo ujemne występowało we wszystkich omawianych gminach i w Serocku (tab. 1).

Ludność zamieszkała na badanym obszarze utrzymywała się przede wszystkim z pracy pozarolniczej. Z pracy w rolnictwie utrzymywało się w Pruszkowie i Brwinowie tylko kilka procent ludności. Natomiast w Serocku odsetek ten wynosił 14% w 1970 r., co świadczy o słabym wykształceniu funkcji miejskich. Najmniej rolniczy charakter posiadały gm. Jabłonna i Nieporęt, gdzie ok. 22% ludności utrzymywało się z rolnictwa. Z kolei największy odsetek osób posiadających rolnicze źródło utrzymania był w gm. Serock. O ile w Serocku tylko 24% ogółu osób pracowało w 1970 r. w przemyśle, to w Brwinowie prawie 41%, a w Pruszkowie aż 50%. Z kolei w Serocku wyższy był odsetek osób pracujących w budownictwie i jeszcze wyższy w rolnictwie. Z gmin najwyższym odsetkiem zatrudnienia w przemyśle odznaczała się Jabłonna, gdzie większość osób dojeżdżała do pracy do Warszawy. Jednocześnie była to gmina o najniższym udziale zatrudnionych w rolnictwie. Odwrotna sytuacja występowała w gm. Serock, gdzie w rolnictwie pracowała połowa osób zawodowo czynnych, zaś w przemyśle tylko 10%.

Tabela 1. Ruchliwość przestrzenna ludności badanych miast i gmin w latach 1976-1977 na 1000 mieszkańców (ruch wewnątrz krajowy)

Wyszczególnienie	miasta			gminy				
	Prusków	Brwinów	Serock	Serock	Nieporęt	Jabłonna	Skrzyszew	Pomiechówek
Napływ 1976	29,5	31,3	13,3	28,8	31,5	32,9	27,0	33,5
1977	25,6	30,5	20,5	20,6	35,2	44,1	31,7	37,1
Odpływ 1976	24,0	33,3	34,9	35,4	33,5	46,7	38,4	36,7
1977	39,2	28,2	42,8	33,7	43,5	56,8	44,9	46,3

Źródło: Rocznik Statystyczny Woj. Stołecznego Warszawskiego, WUS 1976, s. 245-247.

Bardziej szczegółowe dane na temat miejscowości wchodzących w skład gm. Serock wskazują, że około 1/3 zatrudnionych poza rolnictwem mieszkała w Borowej Górze. W południowej części Borowej Góry, tj. w położonym nad Zalewem Zegrzyńskim Zegrzu, wszyscy pracujący w 1970 r. zatrudnieni byli poza rolnictwem. W innych miejscowościach proporcje między zatrudnionymi w rolnictwie i poza nim były mniej więcej wyrównane. Z charakterem zatrudnienia wiąże się poziom wykształcenia. Otóż okazuje się, że wśród

141 osób z wyższym wykształceniem w gm. Serock aż 105 mieszkało w Zegrzu (wojsko). Natomiast z 509 osób z wykształceniem średnim na Zegrze przypadało 290.

Pod względem ogólnego poziomu wykształcenia ludności gm. Serock była w nieco lepszej sytuacji niż gm. Skrzyszew czy Pomiechówek. W obydwu odsetek pracujących w rolnictwie był jednak niższy aniżeli w gm. Serock.

W gm. Skrzyszew największy odsetek osób pracujących poza rolnictwem i utrzymujących się z tego źródła wystąpił w miejscowości Łajski, a następnie Okunin (pierwsza wieś położona w sąsiedztwie Legionowa, druga Nowego Dworu Mazowieckiego). Otóż przeszło 1/3 ogółu zatrudnionych poza rolnictwem w całej gminie mieszkało w Łajskach. O ile w całej gminie udział pracujących poza rolnictwem wynosił około 58%, to we wsi Łajski 81%. Znaczny odsetek zatrudnionych w zawodach pozarolniczych wystąpił również w Podębciu, gdzie znajduje się Technikum Gospodarki Wodnej z internatem.

W gm. Pomiechówek udział zatrudnionych poza rolnictwem wynosił 65%, a więc był nieco wyższy niż w gm. Skrzyszew. Szczególnie wyróżniły się pod tym względem wsie: Pomiechówek i Brody (udział zatrudnionych poza rolnictwem powyżej 95%), a także Pomiechowo. Ludność tych miejscowości cechował również wyższy od przeciętnej dla całej gminy poziom wykształcenia. Otóż w Pomiechówku i Brodach mieszkało 71% ogółu osób z gminy posiadających wyższe wykształcenie i 52% średnie.

Nieporęt i Jabłonna posiadały wyższy od pozostałych odsetek osób pracujących poza rolnictwem i utrzymujących się z innych niż rolnicze źródeł. W gm. Nieporęt należy wyróżnić Zegrze południowe, gdzie 96% osób pracowało poza rolnictwem. Ze 156 osób z wyższym wykształceniem w tej gminie aż 92 osoby przypadało na Zegrze południowe. Zbliżona sytuacja wystąpiła również w innych położonych nad Zalewem Zegrzyńskim miejscowościach, jak: Białobrzegi, Rynia i Nieporęt oraz w leżącym obok Legionowa Stanisławowie. W gm. Jabłonna zwracały uwagę dwie największe miejscowości, tj. Jabłonna i Chotomów. Usytuowane są one bardzo korzystnie względem Warszawy (zwłaszcza Jabłonna). W 1970 r. w Chotomowie 84% ludności pracowało poza rolnictwem, a w Jabłonnej 68%, tj. nieco mniej niż przeciętna dla gminy. Ze 117 osób z wyższym wykształceniem w całej gminie aż 108 było mieszkańcami Jabłonnej bądź Chotomowa. Znaczna część mieszkańców tej gminy zatrudniona była w Warszawie, bądź w mniejszym stopniu w Legionowie. W Jabłonnej znajdował się Instytut Fizjologii i Żywienia Zwierząt PAN.

Na badanym obszarze występowało zróżnicowanie wsi pod względem charakteru zabudowy. Ogólnie można stwierdzić, że na obszarze położonym na północ od Bugu i Zalewu Zegrzyńskiego (tj. na terenie gm. Serock i Pomiechówek) występowały wsie rozproszone. Była tam sieć rzędówek i osiedli rozproszonych nowszego pochodzenia, powstałych w wyniku reform agrarnych i wylesienia (XIX i XX w.). Z kolei na południe od Bugu przeważały wsie średniej wielkości, skupione, o układzie węzłowym dróg, starszego pochodzenia, z domieszką osiedli rozproszonych i rzędówek nowszego pochodzenia (XIX

i XX w.)⁹. W gm. Skrzyszew domieszka osiedli rozproszonych była nieco większa niż w gm. Nieporęt i Jabłonna. Tereny położone w sąsiedztwie Warszawy były silnie zurbanizowane.

Warunki mieszkaniowe ludności w badanych miastach i gminach były bardzo zróżnicowane. Zależały one w pewnym stopniu od wieku budynków mieszkalnych, gdyż budynki oddawane do użytku po wojnie były ogniotrwałe i częściej wyposażano je w instalacje. Oczywiście sytuacja w tym zakresie wyglądała nieco inaczej w mieście niż na wsi. Więcej było starszych budynków w badanych miastach niż gminach. Otóż w Pruszkowie w 1970 r. było aż 56% budynków mieszkalnych wybudowanych przed 1945 r., a w Brwinowie 51%. Natomiast w Serocku, gdzie większość budynków powstała po wojnie, sytuacja kształtowała się podobnie, jak w gm. Pomiechówek. Poza tą gminą, starszą zabudowę posiada również gm. Jabłonna. Budynki mieszkalne w gm. Pomiechówek były jednocześnie najbardziej narażone na pożar (tylko 58% budynków miało niepalne materiały użyte do budowy ścian). Najwięcej ogniotrwałych budynków było w gm. Nieporęt, a z miast w Pruszkowie. Na badanym obszarze dominowała niska zabudowa. Jedynie w Pruszkowie 7,6% budynków stanowiły domy dwupiętrowe bądź wyższe. Większe skupienie budynków dwupiętrowych i wyższych było w Zegrzu i Białobrzegach (osiedla, w których mieszkają zatrudnieni w wojskowości).

Pod względem wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje (wodociąg, ubicację, stałe urządzenia kąpielowe, centralne ogrzewanie), Serock znajdował się w dużo gorszej sytuacji niż Pruszków czy Brwinów. Lepiej wyposażone w instalacje były już mieszkania w gm. Serock, a najlepiej pod tym względem było w Nieporęcie i Jabłonnej. Dotyczyło to zwłaszcza miejscowości: Zegrze, Białobrzegi i Jabłonna. W pozostałych gminach lepszym wyposażeniem w instalacje odznaczały się: północne Zegrze i Jadwisin (w gm. Serock), Góra i Janówek (w gm. Skrzyszew) oraz Nowy Modlin i Pomiechówek (w gm. Pomiechówek). Najwyższym odsetkiem mieszkań wyposażonych w główne instalacje odznaczał się Pruszków (połowa mieszkań była zaopatrywana w wodę bieżącą, a 43% mieszkań posiadało WC).

Najniższym wskaźnikiem liczby osób przypadających na izbę odznaczał się Brwinów (tab. 2).

Tabela 2. Przeciętna liczba osób przypadająca na izbę mieszkalną w latach 1960 i 1970

Rok	miasta			gminy				
	Pruszków	Brwinów	Serock	Serock	Nieporęt	Jabłonna	Skrzyszew	Pomiechówek
1960	1,66	1,58	1,98	1,85	2,38	1,73	1,80	1,72
1970	1,31	1,24	1,64	1,47	1,54	1,47	1,41	1,43

Źródło: Rocznik Statystyczny Woj. Stołecznego Warszawskiego, WUS 1976, s. 245-247.

⁹ T Lijewski, op. cit., s. 57-59.

W mieście tym występowały więc nie tylko większe mieszkania, ale i mniej zagęszczone. Natomiast w Pruszkowie mieszkania były lepiej wyposażone w instalacje niż w Brwinowie, ale były mniejsze i ciasniejsze. W gminach warunki mieszkaniowe były ogólnie mniej zróżnicowane niż w miastach (tab. 3).

Cechy demograficzne i społeczno-zawodowe badanej populacji migrantów

Poznanie cech demograficznych i społeczno-zawodowych migrantów, motywów podejmowanych przez nich decyzji migracyjnych, stopnia zaspokojenia oczekiwań w nowym miejscu zamieszkania, zamierzeń migracyjnych w przyszłości itp. jest możliwe dzięki zastosowaniu metody ankietowej. Badania, jak już wspomniano, były prowadzone w lipcu 1977 r. i obejmowały tych, którzy po pierwsze — przybyli do badanego rejonu po II wojnie światowej, i po drugie — ukończyli 16 rok życia. W sumie objęto badaniami 1666 osób. Najwięcej wywiadów przeprowadzono w gm. Skrzyszew i Jabłonna, a najmniej w gm. Pomiechówek i w Serocku (tab. 4). Sytuacja przedstawiała się nieco inaczej, gdy odniesiemy liczbę przeprowadzonych wywiadów w poszczególnych miastach i gminach do liczby ich mieszkańców. Otóż na każde 1000 mieszkańców w gm. Skrzyszew i Serocku przypadało przeszło 50 przeprowadzonych wywiadów. Nieco mniejsza liczba wywiadów w stosunku do liczby ludności przypadała na gm. Serock i Jabłonna, a zdecydowanie mała — Pruszkowa, gdzie przeprowadzono 4-5 wywiadów na każde 1000 zamieszkałych. W badanej populacji była zdecydowana przewaga kobiet. Taki dobór respondentów wynikał z tego, że część ankietowanych kobiet była gospodyniami domowymi i przebywała w domu w czasie wizyty ankietatorów.

Najliczniej reprezentowane były grupy wiekowe: lata 25-34 (respondenci urodzeni w latach 1943-1952) i lata 35-44 (urodzeni w latach 1933-1942). Liczna też była grupa osób w wieku 20-24 lat, tj. urodzonych w latach 1953-1957. W oparciu o dane zawarte w tabeli 5 możemy stwierdzić, że 2/3 całej populacji stanowili respondenci w wieku 20-41 lat, z czego blisko połowę w wieku 25-34. Widzimy również, że struktura wieku respondentów w Brwinowie zasadniczo odbiegała od ogółu. Migranci zamieszkali w Brwinowie byli bowiem dużo starsi aniżeli zamieszkali w pozostałych miastach i gminach. Bardzo młodą strukturą wieku odznaczali się respondenci, którzy osiedlili się w gm. Skrzyszew.

Wśród badanych mieliśmy do czynienia ze zdecydowaną przewagą ludzi żyjących w związkach małżeńskich. Stanowili oni aż 82,5% całej populacji. Osoby stanu wolnego stanowiły 11,3%. Reszta ankietowanych to osoby rozwiedzione (1,2%) oraz wdowy i wdowcy (5%). Tak duży udział osób pozostających w związkach małżeńskich skorelowany jest ze strukturą wieku badanej populacji.

Zwróćmy jeszcze uwagę na fakt, że spora część migrantów, których wliczono do grupy pozostającej w związkach małżeńskich, w momencie przybycia do obecnego miejsca zamieszkania nie należała do tej grupy. W momencie przybycia panny i kawalerowie stanowili 29,5% całej populacji, zaś mężatki i żonaci 66%. Porównując te dane z ukazany wcześniej stanem cywilnym

Tabela 3. Charakterystyka badanych miejscowości (stan w grudniu 1970 r.)

Wyszczególnienie	Liczba ludności	W tym kobiety		Odsetek ludności utrzymującej się	
		w liczbach bezwzględnych	w %	ze źródeł pozarolniczych	z rolnictwa
Gmina Serock					
1. Karolino	215	116	53,9	40,2	59,8
2. Ludwinowo Zegrz.	222	111	50,0	42,8	57,2
3. Dębe	342	116	48,5	57,0	43,0
4. Izbica	223	103	46,2	59,2	40,8
5. Jachranka	431	184	42,7	63,1	36,9
6. Wola Kiełpińska	67	32	47,8	62,7	37,3
7. Borowa Góra	1314	617	49,5	83,5	16,5
8. Jadwisin	529	262	50,1	51,0	49,0
Gmina Skrzyszew					
1. Wieliszew	1379	701	50,8	65,9	34,1
2. Łajski	1859	922	49,6	84,6	15,4
3. Kałuszyn	365	178	48,8	48,9	51,1
4. Skrzyszew	622	317	51,0	51,5	48,5
5. Olszewica Stara	469	221	47,1	44,4	55,6
6. Olszewica Nowa	198	97	49,0	49,5	50,5
7. Krubin	421	414	50,8	51,9	48,1
8. Janówek Pierwszy	337	181	53,7	72,6	27,4
9. Góra	443	226	51,0	50,8	49,2
10. Okunin	436	236	54,1	82,3	17,7
Gmina Jabłonna					
1. Jabłonna	4098	2184	53,3	75,2	24,8
2. Chotomów	2278	1196	52,5	89,7	10,3
3. Dąbrowa Chotom.	237	123	51,9	81,7	18,3
4. Rajszew	172	83	48,3	43,6	56,4
5. Janówek	125	60	48,0	72,8	27,2
Gmina Pomiechówek					
1. Orzechowo Nowe	146	67	45,9	59,6	40,4
2. Kikoły	252	136	54,0	42,3	57,7
3. Czarnowo	440	228	51,8	52,4	47,6
4. Brody	1954	1051	53,8	97,2	2,8
5. Pomiechówek	789	406	51,8	97,8	2,2
6. Goławice	721	365	50,6	71,5	28,5
Gmina Nieporęt					
1. Rynia	217	101	46,5	72,4	27,6
2. Nieporęt	1549	806	52,0	77,4	22,6
3. Stanisławów	1181	607	51,4	83,7	16,3
4. Południowe Zegrze	1212	614	50,7	97,6	2,4

Przemysł		Charakter zabudowy miejscowości	Sytuacja komunikacyjna w miejsc.		Przeciętna liczba osób na izbę	Wypośażenie mieszkania w:	
Liczba zakładów uspołeczniionych i pryw.	liczba zatrudnionych		stacja PKP	przystanek PKS		wodociągi (w odsetkach)	WC (w odsetkach)
—	—	rozproszona	—	x	1,50	1,7	1,7
—	—	rozproszona	—	x	1,56	—	—
—	—	skupiona	—	x	1,29	29,8	26,2
—	—	skupiona	—	—	1,94	—	—
—	—	rozproszona	—	—	1,90	4,8	4,8
—	—	skupiona	—	x	0,91	10,0	10,1
1	1	rozproszona	—	x	1,26	83,7	76,0
—	—	rozproszona	—	x	1,52	57,4	30,5
1	179	skupiona	x	x	1,63	22,6	9,0
—	—	skupiona	x	x	1,45	13,0	8,5
—	—	skupiona	—	x	1,42	5,3	5,3
—	—	rozproszona	—	x	1,22	9,7	6,5
—	—	rozproszona	—	x	1,27	14,0	9,3
—	—	skupiona	—	x	1,57	4,2	4,2
—	—	zwarta	—	x	1,17	8,6	7,7
—	—	zwarta	x	x	1,25	40,0	35,3
—	—	zwarta	—	—	1,44	34,6	31,5
—	—	skupiona	—	x	1,53	4,1	1,6
7	110	skupiona	—	x	1,45	34,2	26,5
—	—	skupiona	x	—	1,41	18,9	13,7
—	—	rozproszona	—	—	1,37	22,7	19,7
—	—	skupiona	—	x	1,83	—	—
—	—	rozproszona	—	—	1,58	5,7	2,9
—	—	rozproszona	—	x	1,32	31,8	31,8
—	—	rozproszona	—	x	1,24	9,8	8,2
—	—	rozproszona	—	x	1,23	9,3	7,4
1	9	rozproszona	x	x	1,43	15,8	13,1
2	20	rozproszona	x	x	1,29	54,1	52,7
—	—	rozproszona	—	—	1,47	3,8	3,3
—	—	zwarta	—	x	1,56	15,2	15,2
—	—	zwarta	x	x	1,57	11,8	8,6
3	178	rozproszona	x	x	1,34	25,5	22,0
3	96	zwarta	x	x	1,40	59,7	57,2

x — jest

Źródło: Statystyczna charakterystyka miejscowości w gromadach powiatu Nowy Dwór Mazowiecki NSP 1970. (Przeliczenia własne)

osób ankietowanych, zauważamy, że 62% pań i kawalerów założyło własne rodziny w miejscu aktualnego ich zamieszkania. W bardzo wielu wypadkach migracja młodych ludzi (zwłaszcza niezamężnych kobiet) związana była z zawarciem związku małżeńskiego i zamieszkaniem u współmałżonka.

Tabela 4. Liczba przeprowadzonych wywiadów w poszczególnych miastach i gminach woj. stołecznego w 1977 r.

Lp.	Wyszczególnienie	Liczba respondentów			Liczba przeprowadzonych wywiadów na każdy tysiąc mieszkańców
		Ogółem	w tym kobiety		
			w liczbach absolutnych	w %	
1	m. Pruszków	215	124	57,7	4,5
2	m. Brwinów	171	109	63,7	16
3	m. Serock	145	84	57,9	2
4	gm. Serock	199	116	58,3	32
5	gm. Nieporęt	159	96	60,4	16
6	gm. Jabłonna	254	141	55,5	29
7	gm. Skrzyszew	378	237	62,7	53
8	gm. Pomiechówek	145	91	62,8	17
	Razem	1666	998	59,9	x

Tabela 5. Struktura wieku respondentów (w %)

Grupy wieku	miasta			gminy					Ogółem
	Pruszków	Brwinów	Serock	Serock	Nieporęt	Jabłonna	Skrzyszew	Pomiechówek	
16-19	3,3	1,7	6,9	5,0	1,6	2,9	2,1	1,0	3,0
20-24	3,3	11,7	4,8	12,6	9,8	17,7	17,2	10,0	11,5
25-34	39,5	15,8	23,4	27,0	28,0	42,3	32,5	31,3	31,8
35-44	27,9	19,9	35,3	25,8	19,7	17,2	19,3	25,6	22,8
45-54	11,2	23,9	13,1	22,0	22,0	13,2	11,7	18,6	16,8
55-59	1,3	4,7	5,5	2,5	6,7	2,4	6,9	4,5	4,1
60-64	6,0	5,3	6,2	1,3	6,3	1,6	3,4	1,5	3,7
65-69	3,3	8,2	3,4	1,9	2,8	1,6	5,5	5,5	3,5
70 i więcej	4,2	8,8	1,4	1,9	3,1	1,1	1,1	2,0	2,8

Ze stanem cywilnym wiąże się stan rodzinny badanych osób¹⁰. Najliczniejszą część populacji stanowiły rodziny 4-osobowe (34%), na drugim miejscu znalazły się rodziny 3-osobowe (25%), na trzecim — 5-osobowe (14%), następnie 2-osobowe (11%). Rodziny 6-osobowe i liczniejsze stanowiły 10%, zaś gospo-

¹⁰ Przez stan rodzinny rozumiemy liczbę osób w rodzinie respondenta wspólnie zamieszkałych. Rodzina jest tu równoznaczna z gospodarstwem domowym.

darstwa jednosobowe 6%. Przeciętna wielkość rodziny na badanym obszarze wynosiła 3,8 osoby. Najliczniejsze rodziny wystąpiły w Serocku, zaś najmniej liczne w Brwinowie.

Blisko 40% rodzin nie miało dzieci do lat 16. Pozostałe rodziny miały najczęściej 1 dziecko (30%) lub dwoje dzieci (26%) w wieku poniżej 16 lat (przeciętnie jedno w każdej rodzinie). Więcej niż połowa respondentów urodziła się na wsi, przy czym takich osób było najwięcej w gm. Serock (70%), a najmniej w gm. Nieporęt (37%).

Z miejscem urodzenia wiąże się pochodzenie społeczne respondentów. Otóż, jak wynika z danych zawartych w tabelicy 6, prawie 41% respondentów było pochodzenia robotniczego, a 38% chłopskiego. Natomiast ponad połowa rodziców respondentów była pochodzenia chłopskiego, mniej niż połowa robotniczego. Porównanie danych odnośnie pochodzenia społecznego respondentów i ich rodziców świadczy o rosnącej roli wykształcenia i pracy pozarolniczej w przekształcaniu się struktury społecznej.

W strukturze wykształcenia badanych na czoło wybijała się grupa osób z ukończoną szkołą podstawową (31,5% ogółu). Na drugim miejscu byli posiadający wykształcenie średnie, a na trzecim zasadnicze zawodowe. Wśród badanych respondentów 9% legitymowało się ukończeniem studiów wyższych. Względnie najwięcej było ich w Pruszkowie, następnie w gm. Nieporęt i w Brwinowie. W Pruszkowie, a w większym stopniu w Brwinowie, przeważali respondenci, którzy ukończyli studia uniwersyteckie lub pedagogiczne, zaś w gm. Nieporęt ci, którzy ukończyli uczelnie wojskowe.

Większość respondentów pracowała zawodowo (przeszło 3/4). Wśród pracujących największą grupę stanowili pracownicy fizyczni (36%), zwłaszcza o kwalifikacjach zawodowych. Wśród nie pracujących zawodowo, którzy stanowili 23,5% całej populacji, dominowały gospodynie domowe.

Tabela 6. Pochodzenie społeczne respondentów i ich rodziców (w %)

Pochodzenie społeczne	miasta			gmina					Ogółem
	Prusków	Brwinów	Serock	Serock	Nieporęt	Jabonna	Skrzeszew	Pomichówek	
	respondenci								
robotnicze	46,5	41,0	44,2	32,1	56,0	43,3	31,0	45,5	40,8
chłopo-robotnicze	7,0	5,3	6,2	6,0	8,8	9,4	10,8	7,6	8,1
chłopskie	27,9	21,6	38,6	51,4	15,7	37,4	53,5	39,3	38,1
inteligenckie	18,1	29,8	4,1	9,0	18,9	9,1	4,2	6,2	11,5
inne	0,5	2,3	6,9	1,5	0,6	0,8	0,5	1,4	1,5
	rodzice respondentów								
robotnicze	35,8	31,6	27,6	25,6	44,7	32,3	23,5	41,4	31,5
chłopo-robotnicze	2,3	2,9	4,8	4,5	14,5	9,4	5,3	6,2	6,1
chłopskie	7,9	33,9	59,3	60,9	30,2	53,2	69,3	49,0	53,1
inteligenckie	12,6	24,0	1,4	7,0	9,4	4,7	1,9	2,1	7,3
inne	1,4	7,6	6,9	2,0	1,2	0,4	—	1,3	2,0

Osoby towarzyszące migrantom

Migranci przenosili się do nowego miejsca zamieszkania sami (37% badanej populacji), bądź razem z innymi członkami rodziny. Jeżeli migrowali z rodziną, to przeważnie wraz z jedną, dwoma lub trzema osobami. Przemieszczających się w towarzystwie jednej osoby było 16% całej populacji, razem z dwoma osobami 15%, z trzema 17%. Do miast oraz do gm. Jabłonna respondenci migrowali częściej w towarzystwie innych członków rodziny (tab. 7).

Tabela 7. Liczba osób migrujących z respondentami

Wyszczególnienie	miasta			gminy					Ogółem
	Pruszków	Brwinów	Serock	Serock	Nieporęt	Jabłonna	Skrzeszew	Pomiechówek	
Przybył sam w % ogółu	71 33,0	39 22,8	39 26,9	84 42,2	60 37,7	70 27,7	201 53,2	58 40,0	622 7,3
Towarzyszyła:									
1 osoba	38	28	22	35	20	46	61	23	273
2 osoby	33	35	25	22	30	44	48	19	256
3 osoby	47	43	31	33	27	47	39	9	286
4 osoby	5	21	12	19	17	29	17	22	152
5 i więcej osób	11	5	16	6	5	18	12	4	77
Razem	215	171	145	199	159	254	378	145	1666

Przypadki, gdy ktoś z rodziny przyjeżdżał nie razem z respondentem, lecz dopiero w jakiś czas po jego przybyciu (co najmniej po 6 miesiącach) do danej miejscowości wystąpiły wśród 10% badanych (do 7% badanych sprowadziło się po jednej osobie, zaś do pozostałych 3% dwie i więcej osób).

Przyczyny przemieszczeń

Dla blisko połowy ankietowanych przeniesienie się do danego w badaniu miejsca zamieszkania było oczywiste, niejako z góry określone sytuacją, np. zawarcie związku małżeńskiego i przeprowadzenie się jednej ze stron do współmałżonka, migracje rodziców lub współmałżonka i towarzyszenie im, przeniesienie służbowe pracownika. Pozostali respondenci czerpali informacje o obecnej miejscowości i możliwości zamieszkania w niej: od rodziny (19% populacji), ze szkoły lub innej instytucji (15%), od znajomych (12%).

Przy podejmowaniu decyzji o migracji, jak i w procesie migracji, brane są pod uwagę pewne czynniki, które można pogrupować następująco¹¹:

- 1) czynniki związane z obszarem pochodzenia,

¹¹ R. Domański, *Geografia ekonomiczna*, Warszawa-Poznań 1977, s. 303.

- 2) czynniki związane z obszarem przeznaczenia,
- 3) przeszkody pośrednie,
- 4) czynniki osobiste.

Trzeba stwierdzić, że respondenci mieli więcej do powiedzenia na temat związany z ich obecnym miejscem zamieszkania aniżeli z obszarem pochodzenia. Na pytanie „co skłoniło respondenta do opuszczenia poprzedniego miejsca zamieszkania” 3/4 badanej populacji podało tylko jedną przyczynę, zaś 1/4 podała dwa czynniki „sprawcze”. Natomiast sformułowania odpowiedzi na pytanie „czym się respondent kierował, wybierając tę miejscowość jako miejsce zamieszkania” były bardziej wyczerpujące. Aż połowa respondentów wymieniła dwa czynniki „przyciągające” do obecnego miejsca zamieszkania. Zaledwie ok. 10% migrantów wymieniło trzy czynniki. Ok. 40% podało tylko jeden powód przybycia do aktualnego miejsca zamieszkania.

Wśród powodów opuszczenia poprzedniego miejsca zamieszkania na pierwszym miejscu wymieniano zawarcie związku małżeńskiego (25% badanych), następnie złe warunki mieszkaniowe lub brak samodzielnego mieszkania (22%) oraz czynnik pracy (16%). Chodziło tutaj o osoby pracujące, lecz niezadowolone z dotychczasowych warunków pracy (m.in. z konieczności dalekich dojazdów do pracy), jak również o tych, którzy zamierzali podjąć pierwszą pracę zawodową, lecz mieli poważne trudności w otrzymaniu pracy odpowiedniej do swoich kwalifikacji i wykształcenia w miejscu dotychczasowego zamieszkania. Innymi ważniejszymi przyczynami opuszczenia poprzedniego miejsca zamieszkania były: sprawy rodzinne (6,3%), trudne warunki socjalno-bytowe (3%), wysiedlenie (2,4%).

Część respondentów nie podejmowała samodzielnie decyzji o migracji, lecz była związana decyzjami bliskich, wspólnie zamieszkałych osób. Chodzi tu o dzieci towarzyszące rodzicom w ich przemieszczeniu (10,5% populacji) i żony towarzyszące współmałżonkom (6,5%).

Wśród tych, którzy podawali drugi powód opuszczenia poprzedniego miejsca zamieszkania, kolejność wymienionych czynników była następująca (rozpoczynając od najważniejszych): po pierwsze — złe warunki mieszkaniowe, po drugie — nieodpowiednie warunki pracy, po trzecie — trudne warunki socjalno-bytowe i po czwarte — sprawy rodzinne. Natomiast bardzo mały odsetek respondentów podawał zawarcie związku małżeńskiego jako drugi powód zmiany miejsca zamieszkania.

Podawane przez respondentów powody migracji mają związek z ich cechami demograficznymi, a jeszcze wyraźniej społeczno-zawodowymi. Mężczyźni częściej niż kobiety przytaczali następujące argumenty zmiany miejsca zamieszkania: zmiana pracy i służbowe skierowanie do pracy, wysiedlenie, przyczyny zdrowotne oraz powrót do rodzinnych stron. Natomiast powód towarzyszenia współmałżonkowi wymieniło aż 92% kobiet i tylko 8% mężczyzn, sprawy rodzinne 71% kobiet, a zawarcie związku małżeńskiego 67% kobiet.

Zestawienie przyczyn migracji z wiekiem badanych nasuwa następujące uwagi: zawarcie związku małżeńskiego jako powód opuszczenia poprzedniego

miejsca zamieszkania podało przeszło 1/3 respondentów w wieku 20-34 lat, poprawą warunków mieszkaniowych zainteresowani byli nieco starsi migranci w wieku 35-59 lat, a zmiana miejsca zamieszkania z powodu pracy dotyczyła głównie osób w wieku 20-34 lat, przy czym dla części zainteresowanych była to pierwsza w życiu praca. Z innych ważniejszych czynników: wysiedlenie dotyczyło zwłaszcza osób starych (70 lat i więcej), podobnie poprawa warunków socjalno-bytowych i układów rodzinnych — 60 lat i więcej.

Na decyzję o zmianie miejsca zamieszkania miał wpływ stan cywilny — małżonkowie brali pod uwagę warunki mieszkaniowe, praca była istotna dla panien i kawalerów oraz części małżonków, sprawy rodzinne podkreślane były zwłaszcza przez osoby rozwiedzione oraz wdowy, wdowców. Istotne motywy wyjazdu dla wdów i wdowców stanowiły ponadto warunki socjalno-bytowe i zdrowotne.

Bardziej istotny był związek motywów migracji badanych z ich pochodzeniem społecznym. Jeżeli chodzi o warunki mieszkaniowe, to były one ekspozowane głównie przez ludność pochodzenia robotniczego, najmniej przez ludność pochodzenia chłopskiego. Sprawa ożenku podkreślana była zwłaszcza przez ludność pochodzenia chłopskiego i część ludności pochodzenia robotniczo-chłopskiego. Motyw podjęcia i zmiany pracy nie dominował w żadnej z grup, poza chłopo-robotnikami. Z kolei służbowe skierowania do pracy dotyczyły głównie migrantów pochodzenia inteligenckiego. Inne czynniki jak: warunki socjalno-bytowe, wysiedlenia i warunki zdrowotne podkreślane były przede wszystkim przez ludność pochodzenia chłopskiego, przy czym na te ostatnie zwracali też uwagę chłopo-robotnicy.

Związek motywów migracji z poziomem wykształcenia wyglądał następująco: warunki mieszkaniowe podkreślane były przede wszystkim przez osoby z wykształceniem podstawowym oraz wyższym, sprawa ożenku przez osoby z wykształceniem zawodowym oraz podstawowym, problem pracy głównie przez osoby z wykształceniem wyższym, a następnie średnim zawodowym. Natomiast takie czynniki jak: sprawy rodzinne, przyczyny zdrowotne, warunki socjalno-bytowe czy wysiedlenia dotyczyły głównie osób bez wykształcenia lub takich, które nie ukończyły szkoły podstawowej.

Związek motywów migracji z wykonywanym zawodem: dla pracowników fizycznych, posiadających kwalifikacje zawodowe, głównym powodem migracji, dla blisko 30%, była chęć poprawy warunków mieszkaniowych, na drugiej pozycji wymieniano ożenek (22,5%), a na trzeciej pracę (14%). Argumentacja pracowników fizycznych bez kwalifikacji zawodowych różniła się nieco — jako pierwszy wymieniali ożenek (29%), następnie poprawę warunków mieszkaniowych (24%) oraz pracę (15%). Wśród pracowników fizycznych ożenek był głównym czynnikiem migracji dla około 1/3 badanych, a na drugiej pozycji poprawa warunków mieszkaniowych. Dla 61% obecnych żon robotników oraz 35% gospodyń domowych przyczyną zmiany miejsca zamieszkania było zawarcie związku małżeńskiego. Nauczyciele migrowali przede wszystkim ze względu na pracę (1/3), w drugiej kolejności z uwagi na mieszkanie. Oficerowie

i milicjanci w 67% zostali skierowani służbowo do obecnego miejsca zamieszkania. Pracownicy umysłowi wyżsi w przeszło 25% zmienili miejsce zamieszkania, mając na względzie poprawę warunków mieszkaniowych, a w blisko 50% z uwagi na pracę (z czego połowa została skierowana służbowo).

Co czwarty respondent do obecnego miejsca zamieszkania przybywał z powodu zawarcia związku małżeńskiego. Z wcześniejszych ustaleń wiemy już, że częściej przenosiły się kobiety. Możemy też stwierdzić, że przeprowadzka do współmałżonka dotyczyła tej ze stron, która miała gorsze warunki mieszkaniowe, socjalno-bytowe czy pracy.

Wśród tych respondentów, którzy wybierając dane miejsce zamieszkania kierowali się przede wszystkim warunkami mieszkaniowymi i stanowili przeszło 20% całej badanej grupy, należy wyróżnić tych, którzy poprawili warunki mieszkaniowe w porównaniu z tymi, jakie mieli w poprzednim miejscu zamieszkania (ok. 10%). Następnie tych, którzy nie mając jeszcze własnego mieszkania, mieli nadzieję otrzymania go w obecnym miejscu zamieszkania (ok. 4,5%) oraz tych, którzy przenosili się do danego miejsca ze względu na możliwość kupna lub wybudowania własnego mieszkania (ok. 4%). Należy wyodrębnić jeszcze niewielką grupę (ok. 2%), którzy przenosząc się do danego miejsca stałego pobytu, kierowali się możliwością zamieszkania u rodziny.

Kolejnym czynnikiem przyciągającym (ok. 17%) była praca: z tym, że 5% zostało skierowanych do pracy przez szkołę (odbycie stażu) lub inną instytucję, pozostali sami znaleźli sobie odpowiednią pracę w miejscu nowego zamieszkania lub w jego pobliżu.

Odrębną grupę (6,5%) tworzyli ci, którzy przy wyborze miejsca zamieszkania kierowali się możliwością pracy na roli lub w ogrodnictwie. Połowa z nich miała w nowym miejscu możliwość prowadzenia gospodarstwa rolnego otrzymanego w spadku, dzierżawionego lub zakupionego, natomiast druga połowa mogła wejść w posiadanie działki lub ogrodu w drodze kupna lub darowizny.

Dość pokaźna grupa (17%) przeniosła się do nowego miejsca zamieszkania ze względu na współmałżonka (6,6%) lub rodziców (10,7%). Możemy przyjąć, że osoby te w ograniczonym stopniu decydowały o wyborze miejsca zamieszkania.

Ważnym czynnikiem decydującym o przybyciu do miejsca zamieszkania były różne sprawy rodzinne (ok. 4%). Najczęściej chodziło o opiekę nad dziećmi lub kimś chorym.

Zaznaczono poprzednio, że respondenci poza głównym — pierwszym, podawali też drugi, a czasem i trzeci powód przybycia do obecnego miejsca zamieszkania. Jako drugi powód najczęściej wymieniano poprawę warunków mieszkaniowych, następnie znalezienie odpowiedniej pracy i poprawę jej warunków. Kolejno: kupno lub budowa własnego domu oraz kupno lub objęcie gospodarstwa rolnego (ziemi), na końcu sprawy rodzinne i towarzyszenie współmałżonkowi. Jako trzeci powód wymieniano: poprawę warunków pracy, polepszenie warunków mieszkaniowych i objęcie gospodarstwa rolnego.

Analiza czynników przyciągających byłaby niepełna, gdyby nie przedstawiono jej w ujęciu przestrzennym w podziale na badane miasta i gminy. Tylko bowiem w takim ujęciu możemy ustalić, co odgrywało decydującą rolę w migracjach do każdej z nich (tab. 8). Otóż zawarcie związku małżeńskiego odgrywało pierwszoplanową rolę w migracjach do Serocka, drugoplanową w migracjach do Pruszkowa i trzecioplanową w migracjach do Brwinowa. Najważniejszym czynnikiem przyciągającym do Pruszkowa było możliwość poprawy warunków mieszkaniowych (dotyczyło to 30% badanych migrantów do tego miasta), natomiast dla Brwinowa nadzieja otrzymania mieszkania (26%). Zwróćmy uwagę na fakt, że bardzo mały odsetek migrantów do Serocka wskazywał na poprawę warunków mieszkaniowych. Badani przybysze do Serocka podkreślali jednak możliwość kupna lub budowy własnego domu. Jeśli chodzi o pracę, to nie odgrywała ona roli istotnej jako czynnik atrakcyjny przy decyzji o migracji w żadnym z badanych miast. Można wskazać tylko na jej dwukrotnie większe znaczenie dla Pruszkowa, w stosunku do pozostałych miast. W Pruszkowie znalazła się ona na trzeciej pozycji zaraz za zmianą stanu cywilnego, w pozostałych miastach na pozycji czwartej.

Spróbujmy zestawzić teraz wskazane wyżej główne czynniki przyciągające do Brwinowa, Serocka i Pruszkowa z typami funkcjonalnymi tychże miast¹². Ponieważ zarówno Brwinów jak i Serock są miastami o bardzo silnej funkcji mieszkaniowej, więc czynnik mieszkania powinien wybijać się na czoło czynników „przyciągających”. Jeśli chodzi o Brwinów, to nadzieja poprawy warunków mieszkaniowych była głównym czynnikiem przyciągającym dla 1/3 badanych migrantów. Natomiast w Serocku czynnik mieszkania zajmował drugą pozycję i był istotny tylko dla 22% respondentów. Jeśli chodzi o Pruszków — miasto o zrównoważonym udziale funkcji miejsca pracy i funkcji mieszkaniowej, to należy zauważyć, że dwukrotnie więcej badanych wskazywało na przyciągającą rolę mieszkania niż pracy.

Jeśli chodzi o przyczyny przybycia do gmin, to pierwszoplanową rolę w migracjach do gm. Jabłonna odgrywał czynnik pracy, natomiast do pozostałych gmin zawarcie związku małżeńskiego. Z kolei drugorzędną rolę w migracjach do wszystkich gmin (poza gm. Pomiechówek) spełniał czynnik pracy. Trzeba podkreślić, że około 2/3 podejmujących pracę w gm. Nieporęt zostało tam skierowanych służbowo. Natomiast w gm. Jabłonna i Skrzyszew wśród podejmujących pracę ok. 1/4 stanowili stażyści (skierowanie przez szkołę) lub skierowani służbowo, z których większość odbywała staż w PGR Wieliszew. Jeśli chodzi o gm. Pomiechówek, to czynnik pracy znalazł się tam dopiero na dalszej pozycji. W gm. Jabłonna na trzeciej pozycji znalazło się zawarcie związku małżeńskiego, a w pozostałych gminach poprawa sytuacji mieszkaniowej.

¹² Miasta zakwalifikowano do odpowiedniego typu funkcjonalnego wg stosunku miejsc pracy do miejsc zamieszkania zatrudnionych. Na tej podstawie Brwinów i Serock zaliczono do miast o bardzo silnej funkcji mieszkaniowej, a Pruszków o zrównoważonym udziale funkcji miejsca pracy i funkcji mieszkaniowej; *Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące*, GUS 1977.

Tabela 8. Przyczyny przybycia do badanych miast i gmin (uzasadnienie I)

Wyszczególnienie przyczyn przybycia	miasta			gminy				
	Pruszków	Brwinów	Se- rock	Se- rock	Nie- poręt	Jab- łonna	Skrze- szew	Pomie- chó- wek
Zawarcie związku małżeńskiego	40	17	31	69	43	36	143	47
Mieszkanie:								
— poprawa warunków mieszkaniowych	66	10	10	12	8	23	29	5
— nadzieja otrzymania mieszkania	7	45	5	4	3	7	1	1
— kupno lub budowa domu	1	5	17	9	8	8	4	12
— możliwość zamieszka- nia u rodziny	—	9	3	1	2	5	12	4
Kupno lub otrzymanie:								
— gospodarstwa rolnego	—	—	—	11	1	12	19	7
— działki, ogrodu	—	1	12	4	7	17	8	10
Praca:								
— podjęcie lub zmiana	26	13	12	23	12	40	56	9
— wyższa płaca	—	—	1	2	—	3	5	—
— staż, przeniesienie służbowe	9	1	3	4	29	15	19	4
Względy rodzinne	11	9	7	10	3	10	13	2
Powrót do rodzinnych stron	3	8	4	3	5	3	10	9
Wysiedlenie	—	1	3	2	—	18	—	—
Bliskość Warszawy	3	3	1	1	1	3	5	1
Nauka, studia	2	1	—	—	2	—	2	—
Przyczyny zdrowotne	—	6	—	1	1	—	1	1
Warunki klimatyczne i krajobrazowe	1	1	1	3	—	—	2	1
Towarzystwo:								
— współmałżonkowi	22	7	6	21	15	15	15	9
— rodzicom	23	24	26	14	16	28	29	18
Inne	1	10	3	5	3	11	5	5
Razem odpowiedzi	215	171	145	199	159	254	378	145

Podsumowanie

Ogólny wniosek, jaki wynika z tych badań, to fakt, iż ludność nie osiedla się w strefie podmiejskiej, aby być blisko stolicy, lecz dlatego, że są tu stosunkowo lepsze warunki życia niż w poprzednich miejscach zamieszkania. Gdyby stworzyć tej ludności takie warunki życia i perspektywy, jakie znajdują w strefie podmiejskiej stolicy, zdecydowana większość ludności nie przemieszczałaby się do strefy podmiejskiej Warszawy. Zatem nie Warszawa jest magnesem

przyciągającym ludność, lecz warunki jakie tu stworzono, a głównie możliwości zatrudnienia i otrzymania mieszkania.

Podstawowymi przyczynami przybycia do strefy podmiejskiej były:

- zawarcie związku małżeńskiego (26%),
- towarzyszenie współmałżonkowi (17%) lub rodzicom,
- warunki mieszkaniowe (poprawa lub nadzieja poprawy) (20%),
- warunki pracy (17%), w tym przeniesienia służbowe (5%),
- kupno gospodarstwa lub działki (6,5%),
- powrót do rodzinnych stron (3%).

Porównanie danych odnośnie przyczyn wybycia i przybycia wskazuje na bardzo małe różnice. Wynika to z nadrzędności celu migracji nad siłami, które wypychały migrantów z dawnych miejsc zamieszkania.

Zawarcie związku małżeńskiego odgrywało pierwszoplanową rolę wśród przyczyn przybycia do miasta o funkcjach lokalno-rolniczych, drugoplanową, gdy miasto tych funkcji nie posiadało.

W migracjach do gmin czynnik pracy pierwszoplanową rolę odgrywał w napływie na tereny leżące blisko Warszawy — do gm. Jabłonna, do pozostałych gmin ludność przybywała ze względu na zawarcie związku małżeńskiego, a czynnik pracy schodził na drugie miejsce.

Kobiety częściej niż mężczyźni podawały jako powód opuszczenia poprzedniego miejsca zamieszkania towarzyszenie współmałżonkowi, sprawy rodzinne i zawarcie związku małżeńskiego. Mężczyźni z kolei częściej podawali warunki pracy, przeniesienia służbowe, powrót do rodzinnych stron, przyczyny zdrowotne. Poprawą warunków mieszkaniowych byli najbardziej zainteresowani respondenci w wieku 35-39 lat, poprawą warunków pracy respondenci w wieku 20-34 lat, poprawą warunków socjalnych ludność powyżej 60 lat.

Chęć poprawy warunków mieszkaniowych wystąpiła głównie u pracowników fizycznych kwalifikowanych i pracowników umysłowych wyższych, nauczycieli.

Chęć poprawy pracy wystąpiła głównie u pracowników umysłowych wyższych, nauczycieli.

Żony robotników zmieniały miejsce zamieszkania przede wszystkim ze względu na zawarcie związku małżeńskiego.

Analiza wypowiedzi respondentów pozwoliła stwierdzić, iż gminy leżące w sąsiedztwie Warszawy są atrakcyjniejsze dla migrantów z ekonomicznego punktu widzenia. Do pozostałych gmin i miast o charakterze na pół rolniczym (np. Serock) ludność przybywała ze względu na zawierane związki małżeńskie. Przybywanie do pozostałych miast było uzasadniane otrzymywaniem mieszkania lub perspektywą jego otrzymania.